

**Пахомов Ілля Володимирович,**  
*старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту  
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО  
«Університет менеджменту освіти» НАПН України, rahotov.ilya@ukr.net*

## **ДІАГНОСТИКА ОБДАРОВАНОСТІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЇХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

***Анотація.** Метою дослідження є діагностика обдарованості учасників освітнього процесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти в процесі розвитку їх громадянської ідентичності. Для виконання поставленої мети на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначено умови, механізми та засоби діагностики обдарованості учасників освітнього процесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти в процесі розвитку їх громадянської ідентичності; розроблено програму та проведено емпіричне дослідження особливостей їх громадянської ідентичності; за результатами проведеного емпіричного дослідження визначено типові моделі та проблеми діагностики обдарованості учасників освітнього процесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти в процесі розвитку їх громадянської ідентичності; розроблено та апробувати програму розвитку їх громадянської ідентичності.*

***Ключові слова:** обдарованість, учасники освітнього процесу, громадянська ідентичність, заклади професійної (професійно-технічної) освіти.*

***Abstract.** The purpose of the study is to diagnose the giftedness of participants in the educational process of vocational (vocational-technical) education institutions in the process of developing their civic identity. To achieve this goal, based on the analysis of scientific sources on the problem under study, the conditions, mechanisms and means of diagnosing the giftedness of participants in the educational process of vocational (vocational-technical) education institutions in the process of developing their civic identity were determined; a program was developed and an empirical study of the features of their civic identity was conducted; based on the results of the empirical study, typical models and problems of diagnosing the giftedness of participants in the educational process of vocational (vocational-technical) education institutions in the process of developing their civic identity were determined; a program for developing their civic identity was developed and tested.*

***Keywords:** giftedness, participants in the educational process, civic identity, institutions of professional (vocational and technical) education.*

Науковий інтерес до проблеми діагностики обдарованості учасників освітнього процесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗП(ПТ)О) в процесі розвитку їх громадянської ідентичності зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції,

обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого осмислення обдарованості та громадянської ідентичності як психологічних феноменів, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї громадянської приналежності.

Завдання розвитку обдарованості та громадянської ідентичності молоді, визначене першочерговим у низці державних документів, актуальне для усіх учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О: здобувачів цієї освіти та їх батьків, а також педагогічних працівників цих закладів, які забезпечити умови для її утвердження. Пріоритет у сучасній освітній політиці надається компетентнісній парадигмі, спрямованій на розвиток не лише професійних, а й загальних, зокрема громадянських компетентностей.

Про важливість розвитку обдарованості та громадянської ідентичності учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О йдеться, зокрема, в Законах України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» та «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», а також Постановах Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року», Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року», а також Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» передбачає стимулювання професійного та особистісного розвитку як здобувачів П(ПТ)О, так і педагогічних працівників ЗП(ПТ)О (ст.43 Закону).

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає, що українська громадянська ідентичність – це «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» (ст. 1 Закону).

До основних соціально-психологічних чинників розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О відносимо:

– професійне освітнє середовище (спільні громадянські цінності і місія формування громадянської ідентичності, підтримка та обмін досвідом в процесі її формування, демократичний стиль управління в закладі освіти, позитивний морально-психологічний клімат, залучення педагогів до громадянської активності, позитивні моделі поведінки адміністрації та колег: громадянська відповідальність, правосвідомість та громадська активність педагогів);

– особистісний розвиток педагога (рефлексія і самоаналіз педагогами власної діяльності та її відповідності громадянським цінностям, формування громадянської компетентності, громадська активність, мотивація професійного та особистісного розвитку, яка сприяє формуванню активної громадянської позиції педагога);

– соціокультурне середовище (події в суспільстві, рівень громадянської активності громади, державна політика в сфері освіти).

Актуальність діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності зумовлена:

– значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів ЗП(ПТ)О;

– недостатнім вивченням діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності;

– браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Мета дослідження: діагностика обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Завдання дослідження:

1) на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначити умови, механізми та засоби діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності;

2) розробити програму та провести емпіричне дослідження обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності;

3) за результатами емпіричного дослідження визначити типові моделі та проблеми цього процесу;

4) розробити та апробувати програму діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Робота виконується в межах теми наукового дослідження відділу психології політичної поведінки молоді ІСПП НАПН України «Науково-методичний супровід розвитку національної і громадянської ідентичності молодого покоління деокупованих територій» та теми науково-дослідної роботи Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Трендвотчінг ринку праці в системі підготовки і підвищення кваліфікації фахівців в умовах повоєнного відновлення України»

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, аналогія, узагальнення – для визначення теоретичних засад дослідження; емпіричні: анкетування та суб'єктивне шкалювання – для визначення обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності; методи математичної статистики – для визначення моделей громадянської ідентифікації та оцінювання результатів апробації розробленої програми

діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні і розширенні уявлень про:

- особливості діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності;

- умови та засоби діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні моделей та засобів діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена програма діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності може бути використана практичними психологами ЗП(ПТ)О для розвитку їх обдарованості та громадянських уявлень. Отримані результати можуть використовуватись під час викладання навчальних курсів для педагогічних працівників ЗП(ПТ)О під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації з тем «Психологічні підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Національно-патріотичне виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Громадянське виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», тощо.

У ЗП(ПТ)О створена розгалужена система діагностики здібностей здобувачів П(ПТ)О: спортивних, інтелектуальних, психологічних, комунікативних, організаторських, мистецьких, тощо. До цього залучені усі педагогічні працівники закладів: психологи, соціальні педагоги, заступники директора, майстри виробничого навчання та викладачі професійно-теоретичної підготовки та загальноосвітніх дисциплін.

В процесі діагностики педагогічні працівники ЗП(ПТ)О застосовують наступні методи виявлення здібностей здобувачів освіти: спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування, узагальнення незалежних характеристик, тестування, аналіз результатів діяльності, аналіз документації та експеримент.

Психологічні тести проводить, як правило, психолог закладу П(ПТ)О в рамках діагностики психологічних особливостей здобувачів освіти або педагогічних працівників. За допомогою різних тестів він може визначати показники їх креативності та рівні розвитку певних здібностей. Так, інтелектуальні здібності визначаються за допомогою наступних тестових методик: «Прогресивні матриці Равена», «Тест інтелекту Г. Айзенка», «Шкільний тест розумового розвитку», «Тест інтелекту Амтхауера», «Інтелектуальний тест Векслера», шкала інтелекту Стенфорд-Біне, Диференціальний тест здібностей (DAT), тест інтелекту Кеттела, методика визначення загальних розумових здібностей за Вандерлік, тест «Визначення рівня пізнавальної активності учнів Б. Пашнєва» та тест Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена «Діагностика соціального інтелекту». Креативність здобувачів освіти може визначатися за результатами тестів креативності Торренса та

Гілфорда, а також за опитувальником схильності до творчості Г. Девіса. Комунікативні та організаторські здібності здобувачів діагностуються за допомогою опитувальника «Комунікативні та організаторські здібності».

Основою діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності є ціннісні орієнтири утвердження української громадянської ідентичності, які базується на суспільно-державних (національних) цінностях України: соборність, самобутність, воля та гідність (ст.7 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності») (далі – Закон).

Основними складовими розвитку громадянської ідентичності учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О є: національно-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання та громадянська освіта (ст. 8 Закону).

Метою національно-патріотичного виховання учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О є формування і утвердження української громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України (ст. 9 Закону).

Основними складовими національно-патріотичного виховання учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О є: громадянсько-патріотичне та духовно-моральне виховання. У ЗП(ПТ)О воно здійснюється шляхом: популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України, здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості, поширення знань про видатних особистостей українського державотворення, залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання, залучення учасників освітнього процесу до участі в заходах національно-патріотичного спрямування, організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів, формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації, залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання (ст. 9 Закону).

Тобто, до національно-патріотичного виховання здобувачів П(ПТ)О активно залучаються усі педагогічні працівники ЗП(ПТ)О: майстри виробничого навчання, викладачі (особливо історії, географії, захисту вітчизни, громадянської освіти, української мови та літератури тощо).

Громадянсько-патріотичне виховання учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О здійснюється за такими напрямками: утвердження патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови; залучення до активної участі в громадському житті закладу та територіальної громади, популяризація історії України, ознайомлення із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції та законів України, інформування про важливість здорового способу життя,

відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності, запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України, а також формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності (ст. 9 Закону).

Духовно-моральне виховання учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О здійснюється за такими напрямками: популяризація та поширення україномовного культурного продукту, сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до національно-патріотичного виховання, популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України, формування лідерських компетентностей, особистої психологічної та духовної стійкості, проактивної життєвої позиції і усвідомленої громадянської відповідальності, визначення ціннісних засад та етичних стандартів професійної діяльності, що передбачають сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків і запобігання корупції та зловживанню повноваженнями, дбайливе ставлення до довкілля та природних ресурсів держави, вшанування видатних особистостей українського державотворення, ветеранів України, героїв, які полягли в боротьбі за захист незалежності та територіальної цілісності України (ст. 9 Закону).

Особливої актуальності в умовах війни набуває військово-патріотичне виховання учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О, метою якого є формування оборонної свідомості, готовності стати до лав Збройних Сил України та інших формувань сектору безпеки та оборони України, готовності до національного спротиву. Військово-патріотичне виховання у ЗП(ПТ)О здійснюється за такими напрямками: формування оборонної свідомості, популяризація військової служби, залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України, розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій, широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання, викладання предмета "Захист України", підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання, залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до організації та здійснення програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання (ст. 10 Закону). Військово-патріотичним виховання здобувачів П(ПТ)О насамперед займається викладач предмету «Захист вітчизни» за сприянням викладачів фізкультури.

Важливим компонентом розвитку громадянської ідентичності учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О є громадянська освіта, метою якої є формування та розвиток їх громадянських компетентностей на основі загальнолюдських та суспільно-державних цінностей України. Вона спрямовується на формування та розвиток громадянських компетентностей через: викладацьку та просвітницьку діяльність, соціальну рекламу, залучення учасників освітнього процесу до

процесів формування та реалізації державної, регіональної і місцевої політики, участь їх у масових просвітницьких заходах. Громадянська освіта має ґрунтуватися на суспільно-державних цінностях, цінностях особистої ефективності, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, захисту прав людини і громадянина (ст. 11 Закону).

Ефективність розвитку громадянської ідентичності учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О визначається наступними ключовими індикаторами: кількістю осіб, які пишаються своїм громадянством; кількістю осіб, які виїждять з України за кордон на постійне проживання або залишаються на постійне проживання за кордоном після тимчасового виїзду з України; кількістю осіб, які повертаються в Україну після виїзду за кордон на постійне проживання, осіб, яким надано статус закордонного українця, закордонних українців, які виявили бажання набути громадянство України; осіб, які бажають проживати в Україні та бажають, щоб їхні діти проживали в Україні; кількість осіб, які подорожують у межах території України з пізнавально-рекреаційною метою; кількість осіб, які беруть участь у голосуванні під час виборів та референдумів, що проводяться в Україні відповідно до закону; кількість педагогічних працівників, залучених органами державної влади та органами місцевого самоврядування до процесу формування політики та прийняття управлінських рішень; кількість педагогічних працівників, які вважають неприпустимим для себе особисто застосування корупційних практик, у тому числі на побутовому рівні; кількість осіб, залучених до проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, що реалізуються на місцевому, всеукраїнському та міжнародному рівні; обсяг україномовного інформаційного та культурного продукту; а також кількість культурних продуктів, спрямованих на національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання (ст. 12 Закону).

Таким чином, в ЗП(ПТ)О створена розгалужена система діагностики здібностей учасників освітнього процесу: спортивних, інтелектуальних, психологічних, комунікативних, організаторських, мистецьких, професійних тощо. До цього залучені усі педагогічні працівники закладу: психолог, соціальний педагог, заступники директора, майстри виробничого навчання та викладачі. Для цього вони застосовують наступні методи виявлення здібностей здобувачів П(ПТ)О: спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування, узагальнення незалежних характеристик, тестування, аналіз результатів діяльності, аналіз документації та експеримент. З метою діагностики обдарованості учасників освітнього процесу ЗП(ПТ)О в процесі розвитку їх громадянської ідентичності нами були виконані наступні завдання: на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначено умови, механізми та засоби діагностики обдарованості в процесі розвитку їх громадянської ідентичності; розроблено програму та проведено емпіричне дослідження особливостей діагностики обдарованості в процесі розвитку їх громадянської ідентичності; за результатами проведеного емпіричного дослідження визначено типові моделі та проблеми діагностики обдарованості в

процесі розвитку їх громадянської ідентифікації; а також розроблено та апробувати програму діагностики обдарованості в процесі розвитку їх громадянської ідентичності.